

TRANSGENERAČNÍ PŘÍSTUP – OD MINULOSTI K BUDOUCNOSTI

MAREK PREISS

*Národní ústav duševního zdraví, Klecany
University of New York in Prague, Praha*

ABSTRACT

Transgenerational transmission of trauma

The text summarizes key information about transgenerational trauma transmission. It deals with the history of interest in the topic. It describes the reasons for interest in the topic, which are based primarily on psychotherapeutic experience, observation, and awareness of connections. It emphasizes the importance of understanding transgenerational influences on individuals along with social processes. It describes research possibilities, some diagnostic

methods, and their shortcomings. It summarizes the connections between psychological research on trauma transmission and approaches in biology (epigenetics), psychotherapy (specifically family therapy), and restorative justice. It views the transgenerational approach as enriching for understanding both individuals and culture.

key words:

transgenerational,
trauma,
transmission,
culture

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Přenos zkušeností z jedné generace do dalších se tradičně zvažoval buď v rámci genetických modifikací, nebo jako přenos tradic. Klasické učebnice psychiatrie předpokládaly, že se vyvíjíme a měníme až do smrti vlivem životní zkušenosti a tělesného stavu v rámci, který je daný vrozenými předpoklady (Bleuler & Bleuler, 2015). Lamarckova vývojová teorie (Jean-Baptiste Lamarck, 1744–1829), podle které se organismy během života adaptují a změny předávají svým potomkům (např. větší svalstvo), byla odmítnuta ve prospěch teorie Darwina. Charles Darwin (1809–1882) odmítal, že by zkušenosti ze života jedné generace mohly následující generaci významně ovlivňovat. Lamarckismus a darwinismus jsou odlišné evoluční teorie. Lamarckismus předpokládá, že organismy mohou předávat svým potomkům znaky, které organismy získaly během svého života. Oproti tomu darwinismus předpokládá, že přírodní výběr působí na fenotyp a genotyp, aniž by očekával, že změny vznikají během života jednotlivce. Na psychologii měly ale také vliv myšlenky filosofa Johna Locka (1632–1704), podle kterého je mysl narozeného člověka nepopsaná deska (což odporuje výkladu v tomto textu, viz dále). Z ideových historických předchůdců představ o transgeneračním přenosu můžeme zmínit Carla Gustava Junga (1875–1961), který postuloval kolektivní nevědomí jako propustující místem i časem.

Došlo: 1. 10. 2024; M. P., Národní ústav duševního zdraví, Topolová 748, Klecany 250 67; e-mail: marek.preiss@nudz.cz

Tato publikace vznikla za finanční podpory Operačního programu Jana Amose Komenského (OP JAK), kterou poskytlo MŠMT (reg. č. CZ.02.01.01/00/23_025/0008715). Nevznikla by také bez podpory Národního ústavu duševního zdraví, Rafael Institutu a University of New York in Prague. Děkuji také Heleně Klímové a Věře Roubalové Kostlánové za cenné připomínky k tomuto textu. Díky patří také studentce University of New York in Prague (UNYP), Šáře Mádrové, jež opakovaně pomohla s formálními úpravami textu.

Z mnoha přispěvatelů myšlenek o transgeneračním přenosu traumatu můžeme zmínit Judith Kestenbergovou (1910–1999), která studovala druhou generaci přeživších holocaust a nasbírala 1531 rozhovorů s dětskými přeživšími, Anne Ancelin Schützenbergerovou (1919–2018), která se transgeneračnímu přenosu věnovala jako psychoterapeutka a své zkušenosti shrnula v knize *The Ancestor Syndrome* (1998), Nicolase Abrahama (1919–1975) a Márii Törökovou (1925–1998), psychoterapeuty, kteří popsali koncept krypty v souvislosti s přenosem traumatu přes generace, nebo Ivana Boszormenyi-Nagye (1920–2007), jenž upozornil na přenos morálních dluhů do dalších generací. Na osobnosti, které měly vliv na teorii a praxi práce s traumatem, upozorňuje také Dita Šamánková (Šamánková, 2019). Řada dalších psychoterapeutů, výzkumníků a teoretiků je uvedena v souhrnnějších publikacích (Preiss & Vizinová, 2019, 2023). K českým lékařům, psychologům a psychoterapeutům, kteří se transgeneračním přenosem traumatu systematicky dlouhodobě zabývají, patří především Helena Klímová (např. Jírová & Klímová, 2013; Klímová, 2007), Jana Tóthová, která první publikovala ucelený text na toto téma (Tóthová, 2011), a několik jiných. Ludmila Trapková a Vladislav Chvála dlouhodobě poukazují na transgenerační fenomény v psychoterapeutické praxi (např. Chvála et al., 2012). V českém prostředí měla vliv na přemýšlení o přenosu traumatu do dalších generací kniha české rodačky Heleny Epstein (Epstein, 2023), které se zaměřila na druhou generaci přeživších holocaust.

Jak ilustrativně uvedl český psycholog Václav Břicháček, „s jistou dávkou zjednodušení můžeme konstatovat, že každý z nás má za posledních 200 let (tj. zhruba osm generací) kolem 250 přímých předků. Většinou však známe jen tři až čtyři generace a o nich uvažujeme v našich autobiografiích. Další generace mizí v mlhách.“ (Břicháček, 2010, s. 86). Břicháček pravděpodobně vychází z výpočtu (2^8) = 256 a předpokladu, že v každé generaci jsou právě 2 děti.

Poslední desítky let v míru a technologický pokrok umožnily zkoumání předchozích generací, které by v minulosti bylo nemyslitelné. Zpracováváme rodokmeny, můžeme využít genetické příbuznosti a dohledáváme osudy našich předků včetně těch traumatických. Všimáme si nejen individuí, ale také velkých společenství.

Psychologické studium historického traumatu začalo s holocaustem, pokračovalo africko-americkým otrokářstvím, původními americkými obyvateli, arménskou genocidou, dalšími konflikty a válkami. Mnoho prací bylo napsáno psychoterapeuty, kteří měli hlubokou a dlouhodobou zkušenost se svými klienty, se kterými sdíleli podobné osudy.

Historická zkušenost 20. století se dvěma světovými válkami a následným mírovým vývojem, technickými možnostmi a rozvojem psychologické péče umožnily nové pohledy na mezigenerační přenos zkušenosti. V současnosti je přijímán názor, že dědictvím historického traumatu jsou resilience i opakované destrukce (Salberg & Grand, 2017a). Počet prací zaměřených na přenos traumatu po holocaustu do dalších generací roste. Články na téma transgeneračního přenosu se objevovaly od sedmdesátých let 20. století (Yehuda & Lehrner, 2018). V roce 2008 bylo na téma transgeneračního přenosu traumatu publikováno více než 500 studií (Kellermann, 2008). Napsali je především psychoanalytici v USA, Kanadě, Izraeli a dalších zemích, kteří si uvědomovali souvislost mezi utrpením svých klientů a pacientů a osudy jejich rodičů přeživších holocaust a kteří díky pomalé, trpělivé práci a opakovanému setkávání s osudy jedinců a skupin získávali vhled do způsobů, jakými je traumatická zkušenost procesována a předávána. Postupně začala být zpracovávána nejen zkušenost obětí, ale také viníků, včetně zkoumání, s čím se vyrovnávají děti viníků a jak se brání, či nebrání konfrontaci s nepřijemnou minulostí svých rodičů. Dnes se předpokládá, že do dalších generací je přenášeno to, co nemohlo být v předchozí generaci zpracová-

no a psychologicky integrováno (Moré, 2022) a kde zralé mechanismy, kterými se bráníme úzkosti, buď nemohly být využity, nebo byly aktivovány relativně primitivní prostředky obrany. Hypoteticky lze rozlišit tři stupně soužití potomka s rodiči – 1. v nejmírnější podobě jde o *život se stíny* minulosti, 2. *život pod jejich stíny*, který umožňuje minulosti negativně prostupovat do současnosti a minulost se projevuje drásavě, a 3. *život ve stínu* rodičovské traumatizace a kdy traumatická minulost masivně brání sebero-zvoji potomka (Durban, 2011).

Příkladem primitivnějších obran je štěpení, při kterém je vnitřní konflikt lokalizován mezi Self a objekt, a kde jsou obrany proti úzkosti zaměřeny interpersonálně. Obranné mechanismy se prolínají, např. projekce s projektivní identifikací, popřením, racionalizací a trivializací, což můžeme ilustrovat na dopise člena SS Waltera Mattnera. Ten napsal v říjnu 1941 své manželce z Běloruska, kde byl služebně: „*Chci Ti sdělit ještě něco. Byl jsem skutečně přítomen na velké mši smrti předevčirem. Při prvních vagoncích se mi trochu trásla ruka, když jsem střílel, ale na to si člověk zvykne. U desátého vagonu jsem už mířil klidně a bezpečně a střílel na mnoho žen, děti a kojenců. Když jsem si vzpomněl, že mám doma také dvě nemluvnata, s nimiž by tyto hordy udělaly to samé, ne-li desetkrát horší. Smrt, kterou jsme jim dopřáli, byla příjemná, krátká smrt v porovnání s pekelným mučením tisíců a tisíců v žalářích GPU (věznice stalské tajné policie). Nemluvnata létala vzduchem ve velkých obloucích a my jsme na ně vyskakovali, když byla na zemi, ještě letěla, než vletěla do jámy a do vody. Pryč s líhni, která uvrhla celou Evropu do války*” (Moré, 2022, s. 129). U viníků po válce vznikal pocit, že oni sami jsou oběťmi, aktivovaly se obranné mechanismy jako racionalizace, popření, relativizace, přesun viny, pokračování starých ambicí, vytváření sebeobhajujících narativů (Moré, 2022). Potomci viníků byli k rodičům ambivalentní, pociťovali distanci a stud, což vytvářelo nedostatek loajality a pocit viny vůči rodičům. Popírání holocaustu, jakékoliv genocidy, vlastně jakéhokoliv zabíjení, nemůže nikdy zůstat oddělené od prožívání – popírání nevyhnutelně proniká do samotné struktury fungování a ohrožuje schopnost konstruktivně zpracovávat destruktivitu (Gerson, 2009).

Psychoanalytičtí autoři přišli s řadou pojmů a vysvětlení pro transgenerační přenos, protože psychoanalýza vznikala jako teorie traumatu (Holub, 2023). Podle psychoanalytika S. H. Foulkese (1964), každá skupina, včetně rodiny, vytváří nevědomé komunikační sítě, ve kterých se objevují a rozšiřují přání, projekce, idealizace aj. Psychoanalytici Abraham a Törökova navrhli pojem krypty jako důsledku truchlení (Schwab, 2010), kde krypta je hypotetické pohřební místo uvnitř Self pro objekt lásky, který je ztracen, ale uchovávan uvnitř Self jako živá mrtvola. V psychoterapii je úkolem terapeuta pomoci pochopit „kryptu“, společně pojmenovat „ducha“ a „osvobodit“ tím jeho nositele. Podle Wilfreda Biona (1962) je trauma útokem na myšlení, kdy trauma vyvolává tendenci opakovat prožité, pokud toto není dobře procesováno, a dítě se v interakci s matkou, která není schopna vstřebat vlastní traumatické zážitky, stává „kontejnerem“ pro její nezpracované traumatické prožitky (zármutek, hněv, ale i přání či očekávání). Podle psychoanalytičky Haydée Faimberg (1988) generace přeživších a jejich potomci psychicky sklouznou do vzájemného propojení (psychoanalytička použila pojem teleskopické, vytvářející představu do sebe se postupně zasouvajícího), čímž procházejí analogickými emocionálními procesy.

Rada prací se v souvislosti s transgeneračním akcentem zaměřuje na jiná historická traumata – na arménskou genocidu (např. Moré, 2021), původní obyvatelstvo Severní Ameriky (např. Mills et al., 2016), kde „etnické čištění“ trvalo přes 400 let (Whitbeck et al., 2004), a na témata současné Ukrajiny (např. Moré, 2024). Téma transgeneračního přenosu traumatu obsahuje také rozkol klinických a výzkumných studií, kde

metaanalytické souhrny ukazují na poměrně dobrou adaptaci přeživších (Barel et al., 2010; Sagi-Schwartz et al., 2008; Van IJzendoorn et al., 2003). Oproti tomu mnoho klinických studií, které využívají individuální nebo skupinovou psychotherapeutickou práci, poukazuje na dlouhodobé psychické poškození, které se přenáší na další generaci (např. Krell et al., 2004). Zdá se, že zásadní je, jestli se o traumatech může vůbec mluvit (i v terapiích), nebo se musí, či chce mlčet¹. Ventilace traumat mohou někdy být paradoxně nevitána samotnými psychotherapeuty, pokud se tito soustředí na resilienci a adaptaci, nebo může být procesování traumat klienty potlačováno, protože znamená časovou a energetickou investici a také vnitřní zápas s obrannými mechanismy.

Jedním z důvodů rozkolu mezi výzkumnými a klinickými studiemi je možné ovlivnění výzkumníky, kteří jsou sami traumatizováni, např. pocházejí z rodin zasažených holocaustem, a téma přenosu traumatu je jejich osobním. Jiným důvodem může být rozdílná metodologie, jako je používání krátkého dotazování oproti dlouhodobému sledování, způsoby navázání a udržování kontaktu a důvěry s dotazovanými osobami, kulturní milieu povzbuzující, nebo utlumující výpověď o minulosti. Jedno vysvětlení rozporu může být relativně dobré vnějškové fungování (které se odráží v adaptivních odpovědích na krátké dotazníky nebo rozhovory) oproti hlubokým vnitřním potížím, které jsou skryté, projevují se jemnými nápadnostmi (např. při konzumaci jídla), jež nejsou v běžném společenském styku rozpoznatelné. Připomínáno je základní analytické východisko, že „poznání a začlenění naší historie je často náročné. Mnohé se nachází mimo vědomí“ (Ipp, 2017, s. 254).

Zájem o transgenerační přenos vychází také z potřeb klinické praxe. Příkladem je Menningerova klinika (Kansas, USA), kterou založili v roce 1919 dva bratři, psychoanalytici, Karl a William Menningerovi. Klinika byla líhní lékařů, psychodynamicky vzdělaných psychiatrů a psychologů, pracovali zde uprchlíci z Evropy, jako byli Otto Fleischmann a Otto Kernberg. Mezi známými jmény byl také Murray Bowen (1913–1990), rodinný psychotherapeut, jenž svůj přístup rozvíjel na pozadí psychodynamickým, s použitím transgeneračního porozumění (Nelson, 2008) a který je citován nejen jako rodinný terapeut a teoretik s porozuměním pro transgenerační aspekty rodiny. V současné době se někteří terapeuti a výzkumníci sdružují a vznikají organizace přímo zaměřené na transgenerační přenos traumatu, které odrážejí vzrůstající zájem o tuto problematiku. Příkladem jsou tři instituce v Evropě. Rakouský *Institute for Transgenerational Trauma Transfer Research* je součástí Sigmund Freud Private University a zaměřuje se na evropský výzkum s aktuálním projektem Odhalování maskulinit způsobených traumatem: Inovativní analýza genderových rolí pro podporu společenského dialogu v boji proti radikálním, protidemokratickým narativům v Evropě. Ředitelkou centra je Erzsébet Fanni Tóth, která rozvíjí mezinárodní spolupráci. Druhá organizace, *Anne Ancelin Schützenberger International School of Transgenerational Therapy*, vznikla ve spolupráci čtyř psychotherapeutů, kromě Anne Ancelin Schützenberger (1919–2018) na ní participují Manuela Maciel, Leandra Perrotta a Yacov Naor. Škola organizuje třístupňové vzdělávání praktiků formou kombinace semináře a sebezkušenostního výcviku, kde se prolínají poznatky z transakční analýzy, psychodramatu a rodinné terapie, a sdružuje odborníky z různých zemí včetně ČR (Martin Beck Matušík, Marek Preiss). Český *Rafael institut* se zaměřuje na zkušenost přeživších holocaust a dalších generací formou přímé péče a psychotherapeutického výcviku. Institut pořádá aktivity související s transgeneračním přenosem (semináře aj.) a z jeho okruhu se konstituovali autoři knih na toto téma (Preiss & Vizinová, 2019, 2023).

¹ Osobní sdělení Věry Roubalové.

Pokusy o transgenerační psychoterapii obsahují vícegenerační historii klienta, která může být spojena s vysokým stupněm nejistoty o správnosti informací. Sebepoznání je proto základem pro citlivou reflexi, což odráží i názory psychoterapeutů. Ze 77 položek, které definovaly různé dovednosti v transgenerační rodinné terapii, bylo těchto 10 hodnoceno nejvýše: porozumět původu vlastní rodiny, rozpoznat trojúhelníkové vztahy, což vychází z představy, že dva lidé mají tendenci vlivem zátěže vytvářet vazby, ve kterých se angažuje někdo další (třetím nemusí být člověk, ale třeba hobby), uvědomění si vlastních problémů, pomoc klientům zaměřit se na změnu u sebe oproti změně druhých, schopnost zůstat mimo trojúhelníkové vztahy, využití historických dat, provádět genogramy, pomáhat s detriangulací, objasnit klientův osobní záměr, odpovědnost vůči rodině původu (Nelson et al., 1993).

2. VYMEZENÍ POJMŮ

Historické trauma reflektuje minulost a intergenerační perspektivu (Mutuyimana & Maercker, 2023) a je psychickým a emočním zraněním sdíleným kolektivně napříč generacemi v důsledku minulých kolektivních traumatických zážitků nebo událostí. *Generace* (pokolení) představuje skupinu lidí spjatých dobou, v níž žijí, s podobnou historickou pamětí na významné události své doby. Takové události mohou být traumatické a stávají se *centrálními* do té míry, v jaké se traumatická událost stává referenčním bodem pro interpretaci každodenních předpokladů a je vnímána jako významný aspekt identity dané osoby (Berntsen & Rubin, 2006). *Transgenerační přenos* (TGP) je fylogenezí a biologickými procesy vytvořený prostředek adaptace, s jehož pomocí jsou zvířecí i lidské potomci předinformováni o nebezpečí a který ovlivňuje komunikaci a vztah mezi rodičem a potomkem (Preiss, 2023). Transgeneračním přenosem rozumíme transfer určitého *jevu* z jedné generace na druhou. Je doporučováno oddělit způsob přenosu a obsah přenášeného (Kellermann, 2001). Otázka, zda děti přeživších jsou ovlivněny svými rodiči, již nedává smysl (odpověď je zřetelná ano). Transgeneračním se v genetice myslí jev nebo charakteristika přenášená z jedné generace na druhou bez přímé genetické dědičnosti. Může být negativní (přenos psychopatie) i pozitivní (může podpořit přetrvávání populace v měnících se podmínkách; Jablonka et al., 1995).

3. METODICKÝ PŘÍSTUP

Zkoumání transgeneračního traumatu v psychologii nemá jednotnou metodologii. Jednotliví autoři používají metody, které více (dotazníkové metody; např. HITT-Q; Békés & Starrs, 2024), nebo méně (např. genosociogram) umožňují sběr kvantitativních dat. Níže uvádíme příklady některých metod používaných tradičně (jako genosociogram) nebo těch, které si teprve hledají cestu k širšímu využití.

3.1. Kvalitativní metody

Genosociogram (někdy také označovaný jako genogram, mapa rodiny) je kvalitativní terapeutická metoda zaměřená na emoční dynamiku ve skupině (především v rodině), která v dosavadních podobách neumožňuje kvantifikaci. Jde o grafickou metodu, kterou vytváří tazatel ve spolupráci s participantem (Lippe, 2015; Schützenberger & Trager, 2010). V rodinném genosociogramu se vytváří jednoduchý rodokmen se snahou zachytit vztahy – pozitivní a negativní, fyzickou i psychickou podobnost, rodinné nápadnosti (např. nemanželské děti, rozchody), traumatické fenomény – předčasná úmrtí, zločiny aj. Jde o přehledné znázornění vztahů ve skupině iniciované otázkou, např. jak se v naší rodině přenáší závislost? Cílem genosociogramu je zabývat se trans-

generačními fenomény, opakujícími se vzorci, souvislostmi mezi časově vzdálenými jevy a současnou problematikou klienta aj.

3.2. Kvantitativní metody

Tři nástroje klinické psycholožky Yael Danieli se označují jako *Danieli Inventory of Multigenerational Legacies of Trauma* (Danieli et al., 2015a,b; Danieli et al., 2016). První část (*Posttrauma Adaptational Styles Questionnaire*) má 60 položek pro každého z rodičů a je zaměřena na vztahy a péči. Škála měří tři adaptační styly – styl oběti (např. položka „naš domov je plný smutku“), ztuhnutí (např. „blízkost byla vzácná“) a bojovný (např. „učili mě, že lidé by nikdy neměli zapomínat na zločiny spáchané proti lidskosti“). Druhá část dotazníku se jmenuje *Reparative Adaptational Styles* a má 36 položek (např. „i když jsem úspěšný, cítím se opuštěný“; „bojím se, že se na mě ostatní budou dívat svrchu“). Třetí část, semistrukturovaný rozhovor, s názvem *Family History and Milieu*, je zaměřena na fungování rodiny před a po holocaustu a na osobu participanta.

Škály *Historical Loss Scale* (HLS) a *Historical Loss Associated Symptoms Scale* (HLASS) vznikly, protože „koncepty historického traumatu a nevyřešených problémů historického zármutku přitahují velkou pozornost mezi americkými Indiány v průběhu posledních několika let“ (Whitbeck et al., 2004, s. 127). Dvanáctipoložková škála HLS (Armenta et al., 2016; Whitbeck et al., 2004;) je uváděna s instrukcí „Náš národ zažil mnoho ztrát od chvíle, kdy jsme se dostali do kontaktu s Evropany (bělochy). Přechtu vám typy ztrát, o kterých se nám lidé zmínili, a chtěl/a bych, abyste řekli, jak často na ně myslíte“. Příkladem položky je „ztráta naší země“ nebo „ztráta respektu dětí a vnuků“. Whitbeck et al. (2004) vyvinuli také *Historical Loss Associated Symptoms Scale* (HLASS), kde je respondent dotazován „teď bych se Vás rád zeptal, jak se cítíte, když přemýšlíte o těchto ztrátách.“ Položkami jsou např. „když myslím na tyto ztráty, často cítím hněv, stud“. Kritika těchto metod uvádí, že nástroje používané k měření historického traumatu (HLS, HLASS) byly vyvinuté za účelem měření historické ztráty, nikoliv pro historické trauma, že HLS hodnotí myšlenky o historické ztrátě, ale neukazují významy spojené s těmito myšlenkami, a že chybí studie o vyrovnání se s historickou ztrátou (Mutuyimana & Maercker, 2023).

Metoda *Transgenerational Script Questionnaire* (TSQ; Noriega, 2010) je 29položkový nástroj, který slouží pro následnou psychoterapii. Je vytvořený na základě psychoterapie formou transakční analýzy. Následná psychotherapeutická práce předpokládá 4 způsoby přenosu transgeneračního scénáře (scriptu) formou postranních transakcí, psychologických her, přenosovou dynamikou a projektivních identifikací (Gayol, 2019). Začíná instrukcí „Níže popište pomocí podstatných a přídavných jmen, jak vnímáte to, co víte nebo si představujete o osobnosti a vztazích následujících osob. Udělejte to podle čísel“. První položka zní „Můj dědeček z otcovy strany byl ...“ (proband doplňuje charakteristiky), podobně se hodnotí babička, vztahy mezi prarodiči, vztah mezi otcem a jeho otcem, vztah mezi otcem a jeho matkou, vztahy mezi otcem a jeho sourozenci atd., po prozkoumání rodiny se přechází k partnerům probanda a dětem probanda.

Modifikované Stroopovo paradigma (Modified Stroop; Kassai & Motta, 2006; Motta et al., 1997) označované také jako *Emocionální Stroopova úloha* (Emotional Stroop Task) předpokládá, že slova obsahující traumatické asociace jedince potřebují delší reakční čas k přečtení. Pro určitý soubor jedinců (např. přeživších holocaust) jsou vybrána slova, která se vztahují k jejich specifickému traumatu (např. Hitler), a ta jsou porovnávána s neutrálními slovy, a to tak, že jsou měřeny reakce účastníka na pojmenování barev negativních emocionálních slov. Metoda vyžaduje vytvořit slova

vztahující se k traumatu, přičemž stejná slova nemusí mít stejný „traumatizující“ potenciál pro všechny jedince.

V českých podmínkách vytvořila Tereza Rynešová (2023) 16položkový *Dotazník mezigeneračních rodinných znalostí*, zaměřený na rodiče (např. položka „Víte o nějaké zatěžkávací životní situaci, kterou musela vaše matka nebo otec v mládí řešit?“) a prarodiče (např. „Víte, jaký byl některý z vašich prarodičů jako dítě?“). Metoda vychází z dotazníku „Do You Know?“ (Duke et al., 2008) a je založena na předpokladu, že povědomost o předcích je výhodou pro duševní stav. Jinou českou metodu vycházející z podobnosti mezi dospělým potomkem a matkou vytvořila také Šebestová (2019) s názvem *Dotazník vnímané mezigenerační podobnosti* se čtrnácti položkami.

Dotazník *Historical Intergenerational Trauma Questionnaire* (HITT-Q; Békés & Starrs, 2024) předpokládá 12 faktorů potvrzených konfirmační faktorovou analýzou. Obsahuje historické události (dotazy na rodinu nebo skupinu, např. zda někdo zažil mučení, byl deportován aj.), historické ztráty (zda vzhledem k předchozím historickým událostem jedinec např. přišel o majetek, o tradice, původní jazyk aj.). V další části jsou dotazy na dopad na původní rodinu (např. zda v rodině existovala otevřená komunikace, zda jedinec pociťoval stud za svoji rodinu, zda byla v rodině tolerována slabost aj.), dále je jedinec dotazován např. zda se cítí nepříjemně v pozici autority, zda je pro něj důležité mít kontrolu, další dotazy směřují k přemýšlení nad rodinou (např. zda přemýšlí nad tím, co se v rodině stalo, zda se cítí bezmocný, depresivní, naštvaný aj.), další dotazy se opět věnují jedinci a jeho posttraumatickým příznakům, ale také pocitům příslušnosti aj.

Metoda *Relational Ethics Scale* (RES; Hargrave et al., 1991) vznikla na podkladě kontextuálního přístupu (Boszormenyi-Nagy, 1986; viz též dále v textu). Má 24 položek, které jsou probandem hodnoceny na 5tíbodové Likertově škále. Škála měří vertikální loajalitu, vertikální nároky, horizontální loajalitu a horizontální nároky, vertikální a horizontální důvěru a spravedlnost. Vertikalitou je myšlena původní rodina, horizontalitou současný vztah. Původní rodinu představuje např. položka „rodina mě někdy nespravedlivě využívala“ a horizontální kontext např. položka „v tomto vztahu jsme rovnocenní partneři“.

4. SOUVISLOSTI S JINÝMI OBORY

Níže uvádíme vzájemné ovlivňování transgeneračního přístupu v psychologii se dvěma jinými obory a jedním psychoterapeutickým směrem, kde se domníváme, že vzájemné ovlivňování je nejvíce patrné – s biologií, rodinnou terapií a na závěr s oblastí uzdravující spravedlnosti (restorative justice).

4.1. Epigenetika

První zkušenosti s transgeneračním přenosem poskytovala psychodynamická nebo behaviorální vysvětlení (Yehuda & Lehrner, 2018). Současné biologické studie přinášejí doklady pro dědičnou traumatu (Švorcová, 2023), protože „Traumatická zkušenost může v našich tělech nastartovat komplexní biologické změny, které jsou předávány do dalších generací skrze pohlavní buňky, a to nikoli prostřednictvím konkrétních mutací genomu, ale skrze nastavení genetické regulace. Za tuto regulaci zodpovídají tzv. epigenetické modifikace, které ... spolurozhodují o tom, zda se konkrétní gen projeví ve fenotypu svého nositele či ne“ (Švorcová, 2023, s. 60). Epigenetika zkoumá dědičné změny funkce genů, které se objevují bez změny v genech sekvence DNA. Vystavení traumatickým událostem může způsobit dlouhodobé epigenetické změny v konzistentních oblastech genomu (Tang et al., 2021), epigenetické modifi-

kace během traumatu mají dlouhodobý vliv na glukokortikoidní receptory, tukovou tkáň, osu hypothalamus-hypofýza-nadledviny (HPA), hipokampus a amygdalu. Zatímco genetický zápis neustále mutuje, ale je buňkou stabilizován a předáván do dalších generací, epigenetické procesy jsou proměnlivé, nestabilní, reverzibilní (Švorcová, 2023). V souvislosti s epigenetikou se používají různé další termíny, jako *transgenerační plasticita* (TGP; transgenerational plasticity, Bell & Hellmann, 2019), která funguje nejen u člověka, ale i u zvířat a rostlin pro kontext komunikace mezi rodiči a potomky. Na TGP lze nahlížet jako na víceúrovňový komunikační proces, v němž environmentální podnět, s nímž se setkala jedna generace (vysílající), ovlivňuje fenotyp pozdější generace (přijímající) (Bell & Hellmann, 2019). Dalším konceptem je *transgenerační epigenetická dědičnost* (TEI, transgenerational epigenetic inheritance, Youngson & Whitelaw, 2008), která nastává, když se transgenerační efekt objevuje za hranicí první a druhé generace potomků a vyžaduje, aby se vlivy prostředí promítly do zárodečné linie. Epigenetika je dynamicky se rozvíjející vědecký obor, který přináší biologické doklady o mezigeneračních a transgeneračních změnách.

4.2. Rodinná psychoterapie

Transgenerativita radikálně mění pohled na rodinu – přibírá horizontální pohled na rodinu s historickými vlivy (Salberg & Grand, 2017b). Rozšířilo se původní zaměření na rodinu, ve které je předmětem zájmu dítě, matka a otec. Transgenerační rodinná terapie využívá interakcí rodiny napříč generacemi k porozumění současným problémům a budoucím výzvám. Severoamerická tradice vychází z teorií především těchto autorů: Murray Bowen (1913–1990), Ivan Boszormenyi-Nagy (1920–2007), James Framo (1922–2001) a Donald S. Williamson (1935–). Transgenerační modely rodinné terapie jsou si podobné v tom, že oceňují historickou hodnotu informace, věří ve vliv minulosti na současnost a budoucnost a usilují o víc než jen o prostou redukci symptomů – tedy o zpracování traumatu a zastavení přenosu do dalších generací (Nelson, 2008). Velmi krátce popíšeme přístupy prvních dvou (nejznámějších) autorů.

Lékař a původně chirurg Murray Bowen se narodil v USA a za 2. světové války sloužil v Evropě. Jeho hlavní dílo, *Family Therapy in Clinical Practice*, vyšlo v roce 1978. Ústřední téma rodinné terapie Murrayho Bowena je diferenciaci (diferenciace self), kde optimální je uvědomování si sama sebe i pod vlivem silných emocí (dobrá diferenciaci je cílem terapie) a dále triangulace, se kterou se terapeuticky pracuje (Bowen & Sagar, 2018; Noone, 2017). Bowen pracuje na snižování úzkosti pomocí čtyř prostředků – konfliktu, symptomů, distancování a triangulace. Poslední termín znamená tendenci ve stresu vytvářet ze vztahu dvou lidí vztah tří, tj. přibrání dalšího prvku, osoby (ale např. i dalšího předmětu zájmu). U klienta vlivem terapie dochází k detriangulaci a posílení diferenciaci self. Bowen vnímá transgenerační proces, ve kterém dochází v různých časových úrovních rodokmenu (prarodiče, rodiče ad.) ke změnám v diferenciaci self. Věnoval pozornost emočnímu „odstrizení“ od rodiny, vedoucí k emočnímu i faktickému oddálení. Bowen také začal jako první užívat genogram pro práci s rodinou. Promýšlel propojení mezi rodinným a společenským systémem pod termínem „společenský emoční proces“.

Přístup Ivana Boszormenyi-Nagye, současníka Murrayho Bowena, je označován jako kontextuální (Boszormenyi-Nagy, 1986; Boszormenyi-Nagy, 1997). Tento psychiatrii do USA emigroval v roce 1956 (v roce potlačení maďarského povstání proti sovětské okupaci a diktatuře). Publikoval především v 60. – 80. letech 20. století. Podle jeho výkladu je multigenerační vývoj ovlivňován *vztahovou férovostí* (relational fairness). Základem je důvěryhodnost vztahů jako měnící se rovnováha

přínosů a ztrát (rodinná účetní kniha ve smyslu má dáti, dal). Kontext férovosti a vzájemnosti vede k individuaci, vyrovnaným vztahům a osobnímu naplnění. Přístup v sobě obsahuje etickou dimenzi ve smyslu loajality, závazků jdoucích přes generace. Loajalitu rodiče získají způsobem, jakým dítě vychovávají, je to konkrétní projev jejich vztahu. Podle tohoto autora jsou základní čtyři dimenze vztahové reality: fakta (např. datum narození), psychologie jedince, transakční vzorce (způsoby interakce mezi lidmi, ve kterých se zaměřuje ne na vztahovost samotnou, ale na férovost, „bezdlužnost“) a vztahová etika. V klinické práci zvažoval Boszormenyi-Nagy jak minulé, tak budoucí generace. Používal výraz neviditelná loajalita k vyjádření nevědomého puzení k automatickým, často destruktivním aktivitám. Zdravě fungující rodina nemá skryté účty nebo nesplacené dluhy. V terapii by mělo dojít ke zvážení vztahových závazků, vyrovnanosti nároků a dluhů. Terapeut zvažuje zájmy i dalších chybějících, ale zainteresovaných osob, nejen osob právě přítomných v terapii. Boszormenyi-Nagy se věnoval také vztahu mezi malou skupinou, jako je rodina, a velkou skupinou (např. komunita, etnikum, stát) a zvažoval transgenerační přenos ve společnosti, např. jak dlouhodobá rostoucí sociální úzkost vytváří konflikty mezi velkými skupinami.

4.3. Uzdravující spravedlnost

Termínem uzdravující spravedlnost (*restorative justice*) se vysvětluje přístup v justici, který se snaží ošetřit škody vzniklé obětím mj. historických traumat (Masopust Šachová et al., 2024). Především literatura o přeživších holocaust ukazuje, že pro spokojenost a duševní vyrovnanost je významné, kde přeživší žijí v období po genocidě. Některé práce ukazují, že psychické potíže mohly být menší v místech, kde je s přeživšími dobře zacházeno, kde nejsou vystaveni stresu pro svůj původ, kde je holocaust připomínán jako genocida a kde je vzpomínáno na oběti (např. Eitinger & Major, 1993; Prager & Solomon, 1995). Jiná situace je, když se společnost staví k obětem odmítavě, kde viníci jsou amnestováni a kde se jejich beztrestnost může stát novým traumatickým faktorem. Jde tedy o to léčit nejen jednotlivce, ale také sociopolitický kontext (Becker et al., 1990), což např. po 2. světové válce v nových diktaturách východní Evropy nebylo možné ani chténé, anebo jen částečně. Se změnou politického systému směrem k demokracii se píše o přechodové spravedlnosti (*transitional justice*; Dulcinatu, 2024). Příkladem může být Chile po desítkách let diktatury nebo Česká republika po rozpadu sovětského impéria. Mezinárodní trestní soud, vzniklý v roce 2002, je prvním globálním pokusem o spravedlnost, která přesahuje rámec retribuční spravedlnosti a zahrnuje i ustanovení pro ochranu a účast obětí a odškodnění (Danieli, 2009). V této souvislosti se v psychologii připomíná termín *uzdravující spravedlnost* (reparative; Danieli, 2009; ale obecně se užívá termín *restorative*, v češtině restorativní).

V trestních věcech je pro oběti důležité:

1. nechat zazníť jejich hlasy; aby se s nimi zacházelo s respektem a spravedlivým odškodněním;
2. účastnit se projednávání vlastních případů;
3. mít možnost získávat informace o průběhu a výsledcích vlastních případů;
4. dosáhnout materiálního a emocionálního odškodnění (Dulcinatu, 2024).

Principy uzdravující spravedlnosti se netýkají jen justice, ale jde celkově o filosofický koncept, který může mít vliv na školní osnovy, poradenskou praxi, sociální práci a na vzdělávání obecněji (Sedillo-Hamann, 2022). Yael Danieli popsala na základě rozhovorů u osob, které prožily bezpráví, čtyři oblasti uzdravující spravedlnosti (Danieli, 2009):

1. obnovení rovnoprávnosti hodnoty oběti, významu, úcty;
2. zbavení se stigmatizace oběti a odloučení od společnosti;
3. zesílení schopnosti národa poskytovat a udržovat stejnou hodnotu podle zákona a ustanovení spravedlnosti;
4. prosazování závazku mezinárodního společenství k boji proti beztrestnosti a poskytování a udržování stejné hodnoty zákona a ustanovení o spravedlnosti a nápravě.

5. OČEKÁVÁNÍ DO DALŠÍCH DESETILETÍ

Během několika desítek let bylo provedeno mnoho studií a pokusů o porozumění transgeneračnímu přenosu traumatu. Pro zájemce je k dispozici řada textů ukazujících na různé mechanismy přenosu u různých jedinců a populací, souvislosti a detaily. Základem poznání transgeneračního přenosu traumatu zůstávají práce s přeživšími holocaust, které, vzhledem k vymírání generace první a nedostatku studií s generací druhou, přesunou zájem do třetí, čtvrté a dalších generací. Od psychoanalytických studií a individualizovaných zkušeností se budou prohlubovat multidisciplinární pokusy o léčbu transgeneračního traumatu, které budou propojovat práci verbální, neverbální a s tělem (Van der Kolk, 2014).

Spolupráce mezi různými akademickými obory včetně psychologie, biologie, medicíny, sociologie a historie, je klíčová (Afifah Ridhuan, 2021; Kellermann, 2001), možná i s využitím etnografie a dalších kvalitativních metodologií, které snad pomohou zlepšit naše kontextové porozumění přenosu traumatu (Khanna & Priya, 2024). Lze očekávat, že se bude rozšiřovat oblast epigenetických studií na lidských traumatizovaných jedincích a souborech, což přispěje k rozšíření poznání biologických způsobů přenosu traumatu. Dají se očekávat longitudinální studie se zapojením epigenetických metod, které umožní studovat dynamiku epigenetických změn ve spojení s psychologií jedinců a skupin. Jak ambiciózně shrnuje Kellermann (2001), budoucí výzkum se pokusí vymezit u přenosu traumatu z rodiče na dítě interakci mezi biologickými predispozicemi, individuálním vývojem, rodinou a sociální situací.

Lze očekávat, že vzniknou centra propojující různé psychotherapeutické směry (např. psychodrama, transakční analýzu a práci s tělem). Příklady jsme uvedli v této stati (*Anne Ancelin Schützenberger International School of Transgenerational Therapy, Institute for Transgenerational Trauma Transfer Research, český Rafael Institut*).

Od metod specificky zaměřených na potomky přeživších holocaust nebo severoamerické původní obyvatelstvo bude akcent kladen na obecně pojaté metody měřící transgenerační trauma per se, kombinující historické aspekty komunity předků se současným prožíváním jedince. Příkladem může být pokus zachytit transgenerační trauma v perspektivě různých proměnných (Békés & Starrs, 2024). Pokud bude pokračovat vývoj v této oblasti, umožní to skupinám lidí (komunitám, státním útvarům) lépe pochopit vliv traumatu na prožívání a chování, např. v ČR by to mohlo být zaměření na dopady války, vyhnání německého obyvatelstva, vyvlastňování, kolaborace aj. v souvislosti s postoji a chováním k reprezentantům jinakosti – cizincům, uprchlíkům, odlišným kulturám. Snahy a pokusy v tomto směru již dávno existují, např. někteří izraelští i palestínští psychotherapeuti zkouší spojovat obě komunity v diskusích (Halabi, 2004).

Pravděpodobně vzniknou praktické návody pro rodiny, jak komunikovat se svými potomky o vlastních traumatech. Vycházet se bude ze zkušeností, že pro potomky je nemluvení o traumatu poškozující (podobně jako uvádění drastických detailů) a nemusí jít jen o holocaust, ale i jiná traumata, např. válečná (v kontextu války v bývalé Jugoslávii např. Wasiak, 2023). Edukační programy, krok po kroku instruující rodiče

ke způsobům komunikace s dětmi, mohou být prospěšnými postupy, které zlepší atmosféru v rodině. Vnoučata mohou být zapojena jako katalyzátor komunikace (Fosson et al., 2003).

Zapojením uzdravující praxe do justice bude v demokratických zemích kladen stále větší důraz na odškodnění obětí nejen po stránce materiální, ale také emoční, s péčí o stav duševní pohody. V propojení s destigmatizací a multikulturalitou dojde k posílení zájmu o historii jedince a velkých skupin s férovým přístupem ve vzdělávání.

Budoucí výzvou bude spolehlivěji rozpoznat, zda problémy jedince odrážejí spíše aktuální těžkosti nebo transgenerační trauma. Epigenetika je zatím velmi vzdálená možnosti prokázat u jednotlivce, zda transgenerační trauma přítomno je, či není, natož vztah mezi biologickým mechanismem nebo mechanismy propojením s psychologickými způsoby zpracování traumatu. Přestože máme mnohem více studií a dat, než měli naši předci v první polovině 20. století, ohledně jistoty našich interpretací tápeme podobně jako oni. Klinický výzkum efektu transgeneračně orientované psychoterapie zatím zcela absenteje.

LITERATURA

- Afifah Ridhuan, S., Caltabiano, A., Gillis, H., Giritlioglu, A., Graff, A., Hampikian, L. E., Jones, A. K., Luetgerath, P., Pierce, A., Pomeroy, E., & Said-Mohamed, R. (2021). Advocating for a collaborative research approach on transgenerational transmission of trauma. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 14(4), 527–531. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00369-7>
- APA Dictionary of psychology. (n.d.). <https://dictionary.apa.org/>
- Armenta, B. E., Whitbeck, L. B., & Habecker, P. N. (2016). The Historical Loss Scale: Longitudinal measurement equivalence and prospective links to anxiety among North American indigenous adolescents. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 22(1), 1–10. <https://doi.org/10.1037/cdp0000049>
- Barel, E., Van IJzendoorn, M. H., Sagi-Schwartz, A., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2010). Surviving the Holocaust: A meta-analysis of the long-term sequelae of a genocide. *Psychological Bulletin*, 136(5), 677–698. <https://doi.org/10.1037/a0020339>
- Becker, D., Lira E., Castillo, M. I., Gomez, E., & Kovalskys, J. (1990). Therapy with victims of political repression in Chile: The challenge of social reparation. *Journal of Social Issues*, 40, 133–149.
- Békés, V., & Starrs, C. J. (2024). Assessing transgenerational trauma transmission: development and psychometric properties of the Historical Intergenerational Trauma Transmission Questionnaire (HITT-Q). *European Journal of Psychotraumatology*, 15(1), 1–13. <https://doi.org/10.1080/20080666.2024.2329510>
- Bell, A. M., & Hellmann, J. K. (2019). An integrative framework for understanding the mechanisms and multigenerational consequences of transgenerational plasticity. *Annual Review of Ecology, Evolution & Systematics*, 50, 97–118. <https://doi.org/10.1146/annurev-ecolsys-110218-024613>
- Berntsen, D., & Rubin, D. C. (2006). Centrality of Event Scale: A measure of integrating a trauma into one's identity and its relation to post-traumatic stress disorder symptoms. *Behaviour Research and Therapy*, 44, 219–231. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.01.009>
- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. Heinemann.
- Bleuler, E. & Bleuler, M. (2015). *Učebnica psychiatrie*. Vydavateľstvo F.
- Boszormenyi-Nagy, I. (1986). Transgenerational solidarity: The expanding context of therapy and prevention. *American Journal of Family Therapy*, 14(3), 195–212.
- Boszormenyi-Nagy, I. (1997). Response to “Are trustworthiness and fairness enough? Contextual family therapy and the good family.” *Journal of Marital & Family Therapy*, 23(2), 171–173. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1997.tb00241.x>
- Bowen, M., & Sagar, R. R. (2018). Family psychotherapy in office practice. *Family Systems: A Journal of Natural Systems Thinking in Psychiatry & the Sciences*, 13(2), 147–163.
- Břicháček, V. (2010) Vývoj altruismu (prosociálního chování) u dětí. In E. Jírová (Ed.). *Trauma, historie, svědomí: výbor z textů ze seminářů Prix Irene 2008–2009 a příspěvky členů Rafael Institutu* (pp. 75–88). Výbor pro Prix Irene.
- Danieli, Y. (2009). Massive trauma and the healing role of reparative justice. *Journal of*

- Traumatic Stress*, 22(5), 351–357. <https://doi.org/10.1002/jts.20441>
- Danieli, Y., Norris, F. H., Lindert, J., Paisner, V., Engdahl, B., & Richter, J. (2015a). The Danieli Inventory of Multigenerational Legacies of Trauma, Part I: Survivors' posttrauma adaptational styles in their children's eyes. *Journal of Psychiatric Research*, 68, 167–175. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.06.011>
- Danieli, Y., Norris, F. H., Lindert, J., Paisner, V., Kronenberg, S., Engdahl, B., & Richter, J. (2015b). The Danieli Inventory of Multigenerational Legacies of Trauma, Part II: Reparative adaptational impacts. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(3), 229–237. <https://doi.org/10.1037/ort0000055>
- Danieli, Y., Norris, F. H., & Engdahl, B. (2016). Multigenerational legacies of trauma: Modeling the what and how of transmission. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(6), 639–651. <https://doi.org/10.1037/ort0000145>
- Duke, M. P., Lazarus, A., & Fivush, R. (2008). Knowledge of family history as a clinically useful index of psychological well-being and prognosis: A brief report. *Psychotherapy*, 45(2), 268–272. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.45.2.268>
- Dulcinatu, I. G. (2024). Justice in the practice of international criminal tribunals, in the context of the tasks of contemporary international humanitarian law. *Perspectives of Law & Public Administration*, 13(1), 68–80. <https://doi.org/10.62768/PLPA/2024/13/1/07>
- Durban, J. (2011). Shadows, ghosts and chimerae: On some early modes of handling psycho-genetic heritage. *International Journal of Psychoanalysis*, 92(4), 903–924. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2011.00410.x>
- Eitinger, L., & Major, E. F. (1993). Stress of the Holocaust. In L. Goldberger & S. Breznitz (Eds.), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* (2nd ed., pp. 617–640). Free Press.
- Epstein, H. (2023). *Děti holocaustu*. Rybka Publishers.
- Faimberg, H. (1988). The telescoping of generations: Genealogy of certain identifications. *Contemporary Psychoanalysis*, 24(1), 99–118. <https://doi.org/10.1080/00107530.1988.10746222>
- Fossion, P., Rejas, M.-C., Servais, L., Pelc, I., & Hirsch, S. (2003). Family approach with grandchildren of Holocaust survivors. *American Journal of Psychotherapy (Association for the Advancement of Psychotherapy)*, 57(4), 519–527. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2003.57.4.519>
- Foulkes, S. H. (1964). *Therapeutic group analysis*. Karnac Books.
- Gayol, G. N. (2019). Untangling the family tree: using the Transgenerational Script Questionnaire in the psychotherapy of transgenerational trauma. *Transactional Analysis Journal*, 49(4), 279–291. <https://doi.org/10.1080/03621537.2019.1650235>
- Gerson, S. (2009). When the third is dead: Memory, mourning, and witnessing in the aftermath of the Holocaust. *International Journal of Psychoanalysis*, 90(6), 1341–1357. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2009.00214.x>
- Halabi, R. (Ed.) (2004). *Israeli and Palestinian identities in dialogue: the school for peace approach*. Rutgers University Press.
- Hargrave, T. D., Jennings, G., & Anderson, W.T. (1991). The development of a Relational Ethics Scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 17(2), 311–320.
- Holub, D. (2023). Léčba v předávané traumatické zkušenosti v psychoanalytické tradici. In Preiss, M. & Vizinová, D. (Eds.), *Transgenerační přenos: Trauma a odolnost* (pp. 171–177). Grada.
- Chvála, V., Trapková, L., & Skorunka, D. (2012). Social uterus: A developmental concept in family therapy for psychosomatic disorders. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 34(2), 293–312. <https://doi.org/10.1007/s10591-012-9197-3>
- Ipp, H. (2017). Exhuming our ghosts: Why history matters. Discussion of articles by Ilene Philipson and Roger Frie. *Psychoanalysis: Self & Context*, 12(3), 253–260. <https://doi.org/10.1080/24720038.2017.1320110>
- Jablonka, E., Oborny, B., Molnár, I., Kisdi, E., Hofbauer, J., & Czárán, T. (1995). The adaptive advantage of phenotypic memory in changing environments. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 350(1332), 133–141. <https://doi.org/10.1098/rstb.1995.0147>
- Jírová, E., & Klímová, H. (Eds.). (2013). *Trauma, sen, vědomí: traumatizované skupiny – hojení – identita: výběr textů z mezinárodní mezioborové konference Prix Irene 2012, Praha*. Výbor pro péči o Prix Irene.
- Kassai, S.C. & Motta, R.W. (2006). An investigation of potential Holocaust-related secondary traumatization in the third generation. *International Journal of Emergency Mental Health*, 8(1), 35–48. <https://doi.org/10.1177/1534765612449659>
- Kellermann, N. P. F. (2008). Transmitted Holocaust trauma: Curse or legacy? The aggravating and mitigating factors of Holocaust transmission. *Israel Journal of Psychiatry Related Sciences*, 45(4), 263–271. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.45.4.263>
- Kellermann, N. P. F. (2001). Transmission of Holocaust trauma — An integrative view. *Psychiatry: Interpersonal & Biological Pro-*

- cesses, 64(3), 256. <https://doi.org/10.1521/psyc.64.3.256.18464>
- Khanna, A., & Priya, K. R. (2024). Rethinking "transfer" in the transgenerational transmission of trauma: A qualitative study of the 1984 anti-Sikh violence. *Theory & Psychology*, 34(1), 18–39. <https://doi.org/10.1177/09593543231204576>
- Klímová, H. (2007). The totalitarian system and narcissistic injury: Holocaust consequences as a special case. *Group Analysis*, 40(3), 366–378. <https://doi.org/10.1177/0533316407081762>
- Krell, R., Suedfeld, P., & Soriano, E. (2004). Child Holocaust survivors as parents: A transgenerational perspective. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74(4), 502–508. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.74.4.502>
- Lippe, H. (2015). What are genosociograms and how can we generate, analyze, and interpret them? Theoretical and applied perspectives on the network of relationships. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 37(2), 183–195. <https://doi.org/10.1007/s10591-015-9339-5>
- Masopust Šachová, P., Řeháková, T., & Vaňkatová, L. (2024). *Příručka pro českou restorativní praxi*. Institut pro restorativní justici z.s.
- Mills, K. A., Davis-Warra, J., Sewell, M., & Anderson, M. (2016). Indigenous ways with literacies: transgenerational, multimodal, placed, and collective. *Language & Education: An International Journal*, 30(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/09500782.2015.1069836>
- Moré, A. (2021). Working through the Armenian genocide in present Turkey: A psychoanalytic social psychologist's perspective on transgenerational transmissions of guilt. *Journal of Psychohistory*, 49(2), 119–138.
- Moré, A. (2022). Splitting in individuals, families and groups as a result of transgenerational legacies of trauma and guilt. *Journal of Psychohistory*, 50(2), 123–136.
- Moré, A. (2024). Russia's war against Ukraine—Large group dynamics and the effects of transgenerational influences. *Journal of Psychohistory*, 51(4), 266–287.
- Motta, R. W., Joseph, J. M., Rose, R. D., Suozzi, J. M., & Leiderman, L. (1997). Secondary trauma: Assessing inter-generational transmission of war experiences with a modified Stroop procedure. *Journal of Clinical Psychology*, 53, 895–903.
- Mutuyimana, C., & Maercker, A. (2023). Clinically relevant historical trauma sequelae: A systematic review. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 30(4), 729–739. <https://doi.org/10.1002/cpp.2836>
- Nelson, T. (2008). *Transgenerational family therapies. The quick theory reference guide*. Nova Science Publishers. <https://doi.org/10.4135/9781483369532.n78>
- Nelson, T. S., Heilbrun, G., & Figley, Ch. R. (1993). Basic family therapy skills, IV: Transgenerational theories of family therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 19(3), 255–268. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1993.tb00986.x>
- Noone, R. J. (2017). From the editor. *Family Systems: A Journal of Natural Systems Thinking in Psychiatry & the Sciences*, 12(2), 98–102.
- Noriega, G. (2010). Transgenerational scripts: The unknown knowledge. In Erskine, R.D. (Ed.), *Life scripts: A transactional analysis of unconscious relational patterns* (pp. 269–290). Karnac Books.
- Prager, E., & Solomon, Z. (1995). Perceptions of world benevolence, meaningfulness and self-worth among elderly Israeli Holocaust survivors and non-survivors. *Anxiety, Stress, and Coping*, 8, 265–277. <https://doi.org/10.1080/10615809508249378>
- Preiss, M. (2023). Mechanismy a obsahy transgeneračního přenosu na příkladu traumatu. In Preiss, M. & Vizinová, D. (Eds.), *Transgenerační přenos: Trauma a odolnost* (pp. 30–59). Grada.
- Preiss, M. & Vizinová, D. (Eds.). (2019). *Transgenerační přenos (nejen) traumatu*. Irene Press.
- Rynešová, T. (2023). Intergenerational family narratives and their measurement among adults in the Czech Republic. *Civilia*, 14(2), 100–118. <https://doi.org/10.5507/civ.2023.011>
- Sagi-Schwartz, A., Van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. (2008). Does intergenerational transmission of trauma skip a generation? No meta-analytic evidence for tertiary traumatization with third generation of Holocaust survivors. *Attachment & Human Development*, 10(2), 105–121. <https://doi.org/10.1080/14616730802113661>
- Salberg, J., & Grand, S. (2017a). *Wounds of history: Repair and resilience in the trans-generational transmission of trauma* (pp. 250–267). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Salberg, J., & Grand, S. (2017b). Editor's introduction. In J. Salberg & S. Grand (Eds.), *Wounds of history* (pp. 1–5). Routledge.
- Sedillo-Hamann, D. (2022). Trauma-informed restorative justice practices in schools: an opportunity for school social workers. *Children & Schools*, 44(2), 98–106. <https://doi.org/10.1093/cs/cdac004>
- Schützenberger, A. A., & Trager, A. (2010). *The ancestor syndrome: transgenera-*

- tional psychotherapy and the hidden links in the family tree*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315787879>
- Schwab, G. (2010). *Haunting legacies. Violent histories and transgenerational trauma*. Columbia University Press. <https://doi.org/0.7312/schw14866>
- Slovník cizích slov (n.d.). <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/transgeneracni-prenos>
- Šamánková, D. (2019). Některé významné osobnosti psychologie traumatu. In Preiss, M. & Vizinová, D. (Eds.), *Transgenerační přenos (nejen) traumatu* (pp. 215–266). Irene Press.
- Šebestová, E. (2019). *Mezigenerační přenos a mezigenerační podobnost hodnotových orientací*. [Diplomová práce, Masarykova univerzita]. <https://is.muni.cz/th/o7zmo/>
- Švorcová, J. (2023). Epigenetická dědičnost traumatu. In Preiss, M. & Vizinová, D. (Eds.), *Transgenerační přenos: Trauma a odolnost* (pp. 60–82). Grada.
- Tang, H., Tanaka, G. I., & Bursztajn, H. J. (2021). Transgenerational transmission of resilience after catastrophic trauma. *Psychiatric Times*, 38(6), 47–51.
- Tóthová, J. (2011). Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení. Portál.
- Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
- Van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Sagi-Schwartz, A. (2003). Are children of Holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigation of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459–469. <https://doi.org/10.1023/A:1025706427300>
- Wasiak, K. (2023). Between trauma and nostalgia: Second generation memory of the war in Bosnia and Herzegovina. *Historia i Polityka*, 46(53). <https://doi.org/10.12775/HiP.2023.031>
- Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Conceptualizing and measuring historical trauma among American Indian people. *American Journal of Community Psychology*, 33, 119–130. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>
- Yehuda, R., & Lehrner, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: Putative role of epigenetic mechanisms. *World Psychiatry*, 17, 243–257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>
- Youngson, N. A., & Whitelaw, E. (2008). Transgenerational epigenetic effects. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 9(1), 233–257. <https://doi.org/10.1146/annurev.genom.9.081307.164445>